

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.23.02.06>

JACEK WIJACZKA

UNIwersytet MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU /
NICOLAUS COPERNICUS UNIVERSITY IN TORUŃ

 <https://orcid.org/0000-0003-4546-6878>

IGOR KĄKOLEWSKI

UNIwersytet WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE /
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

 <https://orcid.org/0000-0001-5721-3988>

Stosunki handlowe Rzeczypospolitej z Królestwem Prus od pierwszego do trzeciego rozbioru (1772–1795) Próba oceny i perspektywy badań (część 2)*

ABSTRACT

The Trade Relations of the Polish-Lithuanian Commonwealth with the Kingdom of Prussia from the First to the Third Partition (1772–1795). An Attempt at Evaluation and Research Perspectives (Part 2)

The article deals with various aspects of Polish-Prussian trade relations in the period between the First and Third Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth (1772–1795). The trade treaty of 1775 and Prussian customs policy played the key role in the trade contacts between the Commonwealth and the Kingdom of Prussia until the death of Frederick II the Great in 1786. The trade relations between both countries proved unfavorable for both sides at that time.

* Artykuł ten jest znacznie rozbudowaną i poszerzoną chronologicznie wersją artykułu w języku niemieckim: J. Wijaczka, I. Kąkolewski, *Die Handelsbeziehungen Polen-Litauens mit dem Königreich Preußen von der Ersten bis zur Zweiten Teilung (1772–1792)*, „Nordost-Archiv” 2024, Bd. XXXIII, s. 61–72.

Received: 2024-04-10. Verified: 2025-04-10. Revised: 2024-05-29. Accepted: 2024-06-14
© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

The deficiencies in the Prussian customs policy that arose after 1775 became a subject of discussion in the government circles in Berlin after the death of Frederick II, and the new King of Prussia, Frederick William II, attempted to establish new trade relations with Poland-Lithuania according to free trade principles. The trade facilitations introduced by Prussia in 1788 on the border between East Prussia and the Grand Duchy of Lithuania led to a significant rise in trade turnover there, although the increase in customs duties by the Lithuanian customs authorities also resulted in higher prices of goods imported to Prussia. However, the increase in trade turnover and the number of Lithuanian merchants coming to Königsberg led to the establishment of a Polish-Lithuanian consulate in the city, headed by Jerzy Wojna-Okołów in the years 1792–1794. The new trade treaty between Poland-Lithuania and the Kingdom of Prussia was concluded at the beginning of the Kościuszko Uprising in April 1794, shortly before the final collapse of the Commonwealth. The second part of the article discusses the trade relations of the Polish-Lithuanian Commonwealth with the Kingdom of Prussia in the period between 1786–1795.

Keywords: trade policy, Polish-Prussian trade relations, partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth 1772–1795, Stanisław August Poniatowski, Frederick II the Great, Frederick William II of Prussia

STRESZCZENIE

Artykuł prezentuje różne aspekty polsko-pruskich stosunków handlowych w okresie między pierwszym a trzecim rozbiorem polsko-litewskiej Rzeczypospolitej (1772–1795). Traktat handlowy z 1775 r. i pruska polityka celna odgrywały kluczową rolę w kontaktach gospodarczych między Rzeczypospolitą a Królestwem Prus aż do śmierci Fryderyka II Wielkiego w 1786 r. Stosunki handlowe między oboma krajami w tym okresie okazały się niekorzystne dla obu stron. Negatywne aspekty pruskiej polityki celnej po 1775 r. stały się przedmiotem dyskusji w kręgach dworskich w Berlinie po śmierci Fryderyka II. Nowy król Prus, Fryderyk Wilhelm II, próbował na nowo ułożyć stosunki handlowe z Rzeczypospolitą zgodnie z zasadami wolnego handlu. Ułatwienia wprowadzone przez władze pruskie w 1788 r. na granicy Prus Wschodnich i Wielkiego Księstwa Litewskiego doprowadziły do zwiększenia obrotów handlowych, zarazem jednak podwyższenie opłat celnych przez stronę litewską powodowało wzrost cen towarów importowanych do Prus. Wzrost obrotów handlowych i liczby kupców litewskich przybywających do Królewca sprzyjał utworzeniu w mieście polsko-litewskiego konsulatu, na czele którego w latach 1792–1794 stał Jerzy Wojna-Okołów. Nowy traktat handlowy między Rzeczypospolitą a Królestwem Prus został zawarty w kwietniu 1794 r., na początku insurekcji kościuszkowskiej, na krótko przed upadkiem dawnej Rzeczypospolitej. W części drugiej przedstawiono rozwój stosunków handlowych Rzeczypospolitej z Królestwem Prus w latach 1786–1795.

Słowa kluczowe: polityka handlowa, polsko-pruskie stosunki handlowe, rozbiory Rzeczypospolitej 1772–1795, Stanisław August Poniatowski, Fryderyk II Wielki, Fryderyk Wilhelm II

Zmiany w pruskiej polityce celnej po śmierci Fryderyka II w 1786 r.

Sytuacja zmieniła się dopiero po śmierci Fryderyka II w 1786 r., kiedy rządy objął Fryderyk Wilhelm II (1786–1797), który zaczął przychylić się do poglądu tych doradców, którzy głosili potrzebę wprowadzenia zasady wolnego handlu. Byli oni bowiem przekonani, że zbyt wysoka akcyza i cła wymagają gruntownych zmian, gdyż nie tylko nie spełniały swoich zadań, lecz na dodatek prowadziły do korupcji urzędników podatkowych i rozwoju przemytu na masową skalę¹. Na początku 1787 r. wprowadzano różne ułatwienia w tranzycie przez państwo pruskie, które dotyczyły także kupców z Korony, m.in. obniżono cło na wełnę wiezioną z Rzeczypospolitej do Saksonii z 30% do 10%². W końcu 1787 r. Fryderyk Wilhelm II polecił obniżyć cła tranzytowe do wysokości 3 talarów od cetnara towaru³, rezygnując z wyceny wiezionego ładunku. Prusacy pozwolili też na eksport polskiej żywności do Saksonii oraz zwolnili z cła szereg produktów wysyłanych do portów Prus Wschodnich⁴.

Na początku 1788 r. stosunki Rzeczypospolitej z Prusami weszły w stan napięcia spowodowanego kwestią handlu solą. Doszło bowiem do zawarcia układu pomiędzy powołaną do życia w październiku 1772 r. Kompanią Morską Pruską⁵ a austriacką Dyрекcją Solną, które to porozumienie w praktyce dawało im monopol na handel solą na terytorium państwa polsko-litewskiego⁶. Cena soli na terenie Korony gwałtownie wzrosła, gdyż Prusacy zaczęli utrudniać import tego towaru. Między innymi latem 1788 r. zatrzymali na komorze w Fordonie transport soli należący do dwóch warszawskich kupców. Pretekstem był fakt, że sól została zakupiona

¹ R. Röseler, *Handels- und Gewerbepolitik Preußens zur Zeit Friedrich Wilhelms II. (1786–1797)*, Marburg 1935, s. 9.

² *Ibidem*, s. 23, przyp. 110.

³ *Ibidem*, s. 25.

⁴ J.A. Wilder, *Traktat handlowy polsko-pruski z roku 1775. Gospodarcze znaczenie utraty dostępu do morza*, Warszawa 1937, s. 119.

⁵ W. Radtke, *Die preussische Seehandlung zwischen Staat und Wirtschaft in der Frühphase der Industrialisierung*, Berlin 1981, s. 5. Działalność rozpoczęła 1 I 1773 r.

⁶ M. Międzobrodzka, *Zbyt soli galicyjskiej na terenach Rzeczypospolitej po I rozbiórce kraju (do 1792 roku)*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” 1997, t. XX, s. 97.

w Gdańsku, a miastu temu wolno było ją sprowadzać jedynie na własne potrzeby, a nie na handel⁷.

W 1788 r. na Litwie, z inicjatywy podskarbiego wielkiego litewskiego Stanisława Poniatowskiego, opublikowano nowe instruktarze celne, mające obowiązywać nie tylko na granicy z Prusami, lecz także i z Rosją⁸. Instruktarz celny dotyczący handlu z Prusami wszedł w życie 1 września 1788 r. i „powszechnie jest od kupców, obywatelów i posłów prowincyi X. Lit. zaskarżany, że jest dla handlu litewskiego uciążliwy, gdyż w niektórych artykułach sownie, we troje i we czworo więcej cła teraz opłacać przychodzi, niżeli było dawniej. Tak na przykład, od oxeftu wina francuskiego było dawniej złp 6, teraz wypada więcej jak złp 20, od łasztu żyta było także dawniej złp 6, teraz złp 12, a to są znaczne w handlu litewskim artykuły”⁹. Nic dziwnego, że Poniatowski dążył do podniesienia opłat celnych, gdyż, jak twierdził Tadeusz Czacki, członek Komisji Skarbu Koronnego, wycena towarów eksportowanych z Litwy w latach 1784–1788 (do 1 września) była nawet o $\frac{2}{3}$ niższa od ich wartości rynkowej¹⁰.

Na nową taryfę celną skarżyli się też kupcy pruscy m.in. z Kłajpedy, podniesienie opłat celnych uderzyło bowiem m.in. w ceny sprowadzanego do tego miasta lnu, który był tam wówczas głównym

⁷ T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794)*, t. II, wyd. 2, Kraków–Warszawa 1897 (wyd. 1: 1883), s. 47; A. Czaja, *Między tronem, buławą a dworem petersburskim. Z dziejów Rady Nieustającej 1786–1789*, Warszawa 1988, s. 139.

⁸ W. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. II, Londyn 1971, s. 223–224; *Generalny instruktarz celny według traktatu między Najjaśniejszym Królem JMcią i Rzeczpospolitą Polską, a Najjaśniejszym Królem JMcią Pruskim pod dniem 19 marca roku 1775 zawartego, ułożony. Podług którego dochody celne w Wielkim Księstwie Litewskim na pograniczu pruskim czyli to wchodząc do Litwy czyli wychodząc z Litwy po dwa od sta, od handlu krajowego między zobopólnymi poddanymi, a cztery od sta od towarów z Litwy do obcych krajów i z nich do Litwy prowadzonych, wybierane być mają ad proportionem liczby, wagi, miary i wartości*. Datum w Grodnie na sesji ekonomicznej roku 1788 m-ca maja 5 dnia. Druga uchwalona wówczas taryfa celna to: *Instruktarz celny Wielkiego Księstwa Litewskiego od granic państwa rosyjskiego na komory i przykomorki repartycji białoruskiej i żmudzkiej, tudzież na komory i przykomorki repatrycji ruskiej*. Datum w Grodnie na sesji ekonomicznej roku 1788, m-ca maja 9 dnia.

⁹ M. Butrymowicz, *Relacya z egzmainu Kommissyi Skarbu W. X. L. z dwóch lat od raty 7browej 1786 do raty marcowej 1788 [...]*, Warszawa [1791], s. 32; L. Żytkowicz, *Kilka uwag o handlu zewnętrznym Wielkiego Księstwa Litewskiego w ostatnich latach Rzeczypospolitej*, „Zapiski Historyczne” 1976, t. XLI, z. 2, s. 89, przyp. 12.

¹⁰ L. Żytkowicz, *op. cit.*, s. 89.

produktem eksportowym¹¹. Groziło to bankructwem wielu z nich, jako że po wprowadzeniu nowego cła przywóz lnu do Kłajpedy spadł o 25%. W tej sytuacji Berlin był zmuszony do interwencji dyplomatycznej w Warszawie, gdyż cło od eksportu polskiego lnu z Kłajpedy przynosiło skarbowi pruskiemu ponad 20 000 talarów dochodu¹². Poza tym strona litewska podniosła cła m.in. na konopie i wełnę, co sprawiło odpływ tych towarów do portów Kurlandii¹³. Podobne skargi ślali do Berlina kupcy z Tylży, którzy informowali w nich, że wprowadzona przez Rzeczpospolitą nowa taryfa celna sprawiła, że znacznie wzrosły opłaty pobierane od nich przez polskich i litewskich celników, a na dodatek w taryfie nie zawarto ulg dla kupców mieszkających blisko granicy z Litwą¹⁴.

W marcu 1789 r. pruski poseł Heinrich Ludwig Bucholtz złożył w Warszawie oficjalny protest. Twierdził, że podstawą wzajemnych stosunków handlowych jest traktat zawarty w 1775 r., a nowe cła wprowadzone przez stronę polsko-litewską burzą dotychczasowe dobrosąsiedzkie stosunki¹⁵. W kwietniu 1789 r. rozpoczęły się w tej kwestii rozmowy, a w sierpniu wysłano na granicę prusko-litewską komisję, która na miejscu miała zbadać zarzuty podnieszone przez kupców z Prus Wschodnich. Nie mogąc się doczekać efektów jej pracy, Prusacy pod koniec października 1789 r. podnieśli cło tranzytowe na towary transportowane przez Polaków i Litwinów przez Królestwo Pruskie¹⁶.

W marcu 1790 r. Stanisław August poinformował króla pruskiego, że sejm Rzeczypospolitej podjął jednogłośnie uchwałę, aby zawrzeć sojusz z Prusami, i to bez wcześniejszego zawarcia nowej umowy handlowej. Fryderyk Wilhelm II, w liście wysłanym 11 kwietnia 1790 r. z Berlina, przypominał królowi polskiemu, że w ostatnich latach: „Nade wszystko kazałem zaniżyć takse produktów polskich do ich prawdziwej wartości na komorze Fordonu i kazałem zmniejszyć na trzy od sta cło tranzytowe na wszystkich

---

¹¹ Kłajpeda utrzymywała wówczas ożywione kontakty z Anglią, skąd przybywała w latach osiemdziesiątych XVIII w. znaczna liczba statków. H.Chr. Johansen, *Shipping and Trade between the Baltic Area and Western Europe 1784–95*, Odense 1983, s. 81, tab. 3.17.

¹² R. Gaziński, *Prusy a handel solą w Rzeczypospolitej w latach 1772–1795*, Warszawa 2007, s. 107, przyp. 81.

¹³ *Ibidem*, s. 107.

¹⁴ *Ibidem*, s. 108.

¹⁵ *Ibidem*, s. 109.

¹⁶ *Ibidem*, s. 110.

towarach, które naród polski z zagranicy lądem i przez mój kraj sprowadza. Zrobiłem nadto to, czego żaden panujący jeszcze nie zrobił i czego nawet naród polski wyciągnąć nie mógł. Zniosłem pobór cła i opłaty na największej części produktów i towarów, które Litwini do Prus Zachodnich i do moich portów w Królewcu i Memelu prowadzą, kasując komory celne, które były od wieków na granicach między Prusami a Litwą¹⁷. Dodał również, że polski handel może być prowadzony „bez żadnego poboru do miast moich Królewca i Memelu, a za opłatą dwóch od sta przez miasta moje Elbląg i Sztetin”¹⁸.

Ułatwienia handlowe wprowadzone przez Fryderyka Wilhelma II na granicy Prus Wschodnich z Litwą sprawiły, że nastąpił tam wyraźny wzrost obrotów¹⁹. Eksport do Prus wzrósł w latach 1786–1791 z 47,1% do 75,7% całego wywozu Litwy²⁰. Wzrósł także import z Prus, który z 42,9% w 1786 r. zwiększył się do około 75% w 1791 r. Importowano przede wszystkim sól, tkaniny lniane oraz ryby²¹. W latach 1786–1791 wywieziono z Litwy średnio rocznie m.in. zboża za 5 564 007 złp, towaru leśnego (drewno, orzechy leśne, siano i słoma) za 3 378 716 złp i potażu za 598 598 złp²². Ważną pozycją w litewskim eksporcie był wówczas tzw. towar leśny.

¹⁷ „Gazeta Warszawska”, 12 V 1790, nr 38, addyament (list tłumaczony z języka francuskiego). Por. *Trzymajmy się morza. Problemy morza w opinii Rzeczypospolitej XVIII wieku*, wyboru tekstów dokonał, wstępem i objaśnieniami opatrzył E. Kotarski, Gdańsk 1985, s. 283, przyp. 29.

¹⁸ „Gazeta Warszawska”, 12 V 1790, nr 38, addyament.

¹⁹ Michał Czacki (*Rzut myśli nad dziełem mającym za tytuł Mémoire sur les affaires actuelles de la Pologne, Warszawa 1791*, [w:] *Trzymajmy się morza...*, s. 283) stwierdził z kolei, że: „Pochwalił się król pruski do naszego króla pisząc, iż obywatele litewscy idący do Królewca cła nie płacą. Nieszczęsne to dobrodziejstwo, gdy obywatele nad Niemnem dobra mający czterdzieści mil lądem do Libawy na wozach od tegoż uciekają dobrodziejstwa! Czy może w tym będzie jeszcze dobrodziejstwo, że roku zeszłego żyta laszt, gdy płacono w Królewcu po 280, na króla pruskiego kazano brać po 210”.

²⁰ W. Mielezsko, *Handel i stosunki handlowe Białorusi Wschodniej z miastami nadbałtyckimi w końcu XVII i w XVIII w.*, „Zapiski Historyczne” 1968, t. XXXIII, z. 4, s. 53–91; L.S. Truska, R.W. Jasas, *Vnesniaja trgovla V. Kn. Litovskogo v poslednie gody jego suščestvovanija (1785–1792)*, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Trudy Akademii Nauk Litovskoi SSR. Serija A” 1970, t. XXXII, nr 1, s. 40.

²¹ L.S. Truska, R.W. Jasas, *op. cit.*, s. 42; M. Drozdowski, *Historiografia o ekonomicznych następstwach aneksji pruskiej dla ziem polskich i państwa Hohenzollernów*, [w:] *Dzieje Brandenburgii i Prus w historiografii*, red. B. Wachowiak, Warszawa–Poznań 1989, s. 215–216.

²² W. Mielezsko, *op. cit.*, tab. 16: *Eksport i import towarów Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1786–1791*, po s. 86.

W 1792 r. jego wywóz osiągnął wartość 9,4 mln złp, co stanowiło 42% całości eksportu tegoż roku²³. Generalnie w latach 1789–1792 eksport Wielkiego Księstwa był półtora razy wyższy niż w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XVIII w.²⁴ Wiemy, że czasami bilans obrotów handlowych Litwy z Prusami (Wschodnimi) był dodatni, jak choćby w okresie od 1 marca do 1 września 1792 r. Do Prus (Wschodnich) wywieziono bowiem towarów na kwotę 16 898 766 złp, a sprowadzono za 13 800 591 złp²⁵.

Wzrost obrotów handlowych i liczby Litwinów przybywających w celach handlowych do Królewca sprawił, że w Warszawie podjęto w końcu decyzję o stworzeniu konsulatu w tym mieście i mianowaniu konsula²⁶. Funkcję tę powierzono Jerzemu Woynie-Okołowowi, który pełnił ją w latach 1792–1794²⁷. Nie uzyskał wprawdzie oficjalnego zatwierdzenia od dworu berlińskiego, mimo to był tolerowany i mógł wypełniać obowiązki konsula, choć nie bez trudności.

W końcu lat osiemdziesiątych XVIII w. doszło do politycznego zbliżenia polsko-pruskiego i rokowań dotyczących formalnego uregulowania wzajemnych stosunków, także gospodarczych. Przy mierze polsko-pruskie podpisano ostatecznie 29 marca 1790 r.²⁸ Rokowania nad zawarciem nowego traktatu handlowego toczyły się nadal²⁹. Fryderyk Wilhelm był niechętnie nastawiony do zmiany

²³ B. Dederko, *Handel »towarem leśnym« w Polsce w XVIII wieku*, „Sylwan” 1958, R. CII, nr 8, s. 31.

²⁴ L.S. Truska, R.W. Jasas, *op. cit.*, s. 42.

²⁵ T. Korzon, *op. cit.*, s. 190, tab. 120.

²⁶ Od początku lat osiemdziesiątych XVIII w. Komisja Skarbu W.Ks.L. informowała na sejmach o szykanach wobec kupców litewskich. *Instrukcje dla litewskich komisarzy skarbowych delegowanych na sejmy (1780–1790)*, oprac. P.M. Pilarczyk, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, t. XIII, z. 2, s. 251.

²⁷ J. Wijaczka, *Jerzy Woyna-Okołow – przedstawiciel Polski w Królewcu w latach 1792–1794*, [w:] *Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI–XVIII wieku*, red. idem, Kielce 1997, s. 175–194; *Relacje Jerzego Woyny-Okołowa, przedstawiciela Rzeczypospolitej w Królewcu w latach 1792–1794*, wyd. J. Wijaczka, Toruń 1999.

²⁸ S. Askenazy, *Przymierze polsko-pruskie*, wyd. 3, przejrzone i dopełnione, Warszawa 1918. Rokowania nie przeszkodziły Prusakom w wydaniu 6 XII 1789 r. zakazu tranzytu zboża przez Prusy. Protest posła polskiego w Berlinie został zignorowany. M. Kucharski, *Działalność dyplomacji polskiej w Berlinie w latach 1788–1792*, Katowice 2000, s. 81.

²⁹ Antoni Dzieduszycki i Seweryn Potocki, przedstawiciele Deputacji Interesów Zagranicznych oraz Tadeusz Czacki i Józef Andrzej Mikorski, jako przedstawiciele Komisji Skarbu Koronnego, podpisali 19 VIII 1790 r. „Propozycją traktatu handlowego” z Prusami. E. Danowska, *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006, s. 119.

postanowień układu handlowego z 1775 r. Na przedstawionej mu w październiku 1790 r. propozycji zmian zapisał komentarz: „Co do traktatu handlowego proponowanego z Polską, to jest on zupełnie przeciwny mym interesom i podstępny, należy go unikać”³⁰. Polacy domagali się bowiem m.in. zniesienia wszystkich utrudnień w handlu ze Śląskiem i Saksonią.

Epilog – relacje handlowe z Prusami w okresie 1792–1795 i próba oceny

Kwestia kontaktów handlowych między Królestwem Prus a Rzeczpospolitą nabrała aktualności po drugim rozbiorze, wskutek którego Gdańsk i Toruń dostały się w pruskie ręce. W trakcie sejmiku rozbiorowego w Grodnie w 1793 r. podjęto rozmowy dotyczące zawarcia nowego traktatu handlowego. Nie zakończyły się one jednak jego podpisaniem. Jedynie w artykule VII rozbiorowego układu polsko-pruskiego stwierdzono, że zawarte później między obu państwami porozumienia odnośnie do handlu będą miały moc, jakby były wpisane do podpisanego właśnie dokumentu. Uzgodniono też, że w przyszłym traktacie handlowym będzie obowiązywać jedna stawka: 2% od sta opłaty celnej od importu, eksportu i tranzytu³¹.

Rokowania w sprawie nowego traktatu handlowego podjęte zostały na początku grudnia 1793 r. Oczekiwania obu stron okazały się jednak całkiem różne. Traktat zawarto ostatecznie 9 kwietnia 1794 r.³² Ponieważ trwała już insurekcja kościuszkowska, to nie wszedł on w życie. Wkrótce doszło do trzeciego rozbioru i wymazania Rzeczypospolitej z mapy Europy.

Stosunki handlowe między Rzeczpospolitą a Prusami w latach 1772–1795 układały się bez wątpienia bardziej korzystnie dla strony pruskiej. W 1772 r. w rękach króla pruskiego znalazł się handel polskim zbożem idący Wisłą do Gdańska i Elbląga. Wszystkie polskie jednostki płynące ze zbożem musiały trafić na pruską komorę celną w Fordonie. Z tamtejszej komory celnej w okresach sierpień–październik 1775 i marzec–październik 1776 r. skarb pruski otrzymał łącznie 55 608 talarów³³. Ćwierć wieku później, w 1790 r., król

³⁰ Cyt. za: B. Dembiński, *Polska na przełomie*, Warszawa–Lwów–Poznań 1913, s. 398.

³¹ Ł. Kądziela, *Rokowania o traktat handlowy z Prusami podczas sejmiku grodzieńskiego 1793 roku*, „Przegląd Historyczny” 1989, t. LXXX, z. 2, s. 276.

³² Idem, *Polsko-pruski traktat handlowy z 9 kwietnia 1794 r.*, „Przegląd Historyczny” 1989, t. LXXX, z. 1, s. 119–126.

³³ R. Gaziński, *op. cit.*, s. 60.

Fryderyk Wilhelm II oceniał swój roczny dochód z tej komory na ponad 200 000 talarów (ponad 1 mln złp)³⁴.

Dokładne ustalenie zysków państwa pruskiego z ceł i z handlu z Rzeczpospolitą w okresie panowania Fryderyka II nie jest jednak możliwe, bowiem dochody trafiały do różnych kas. Nie znał ich nawet pruski minister finansów, a orientowali się w tej kwestii ponoć jedynie król i skarbnik dworu³⁵. W każdym razie w okresie panowania Fryderyka II po raz pierwszy państwo pruskie osiągnęło dodatni bilans dochodów, bynajmniej jednak nie wyłącznie wskutek rozwoju handlu i manufaktur. Jednym z powodów był fakt, że król pruski bez skrupułów eksploatował Rzeczpospolitą, która w dużej mierze stała się pruską „kolonią”³⁶.

W roku budżetowym 1775/1776 dochód z ceł z Prus Zachodnich (dawnych Prus Królewskich) miał przynieść władcy pruskiemu 2 384 963 talary³⁷. Komisarz polski w Gdańsku Aleksy Hussarzewski podał, że w 1782 r. król pruski otrzymał z ceł od obrotu polsko-gdańskiego (bez cła morskiego) – 2 153 696 talarów³⁸, a dochody Prus z cła tranzytowego od towarów przewożonych między Polską a Gdańskiem miały mu przynosić rocznie przeciętnie 16 155 000 złp³⁹. Z kolei w latach 1776–1786 dochód skarbu pruskiego od produktów wiezionych z Korony do Gdańska (obłożonych 12% cła) wyniósł 2 478 671 talarów, a od wiezionych w tym samym okresie do Elbląga (2% cła) – 339 382 talary⁴⁰.

W połowie lat osiemdziesiątych XVIII w. szef pruskiego rządu Fridrich Anton von Heinitz (Heynitz) przygotował memoriał, w którym przedstawił bilans handlu monarchii pruskiej. Dochód z Prus Wschodnich we wczesnych latach osiemdziesiątych Heinitz ocenił

³⁴ „Gazeta Warszawska”, 12 V 1790, nr 38, addyament.

³⁵ R. Koser, *Die preußischen Finanzen von 1763 bis 1786*, „Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte” 1903, Bd. XVI, H. 2, s. 119.

³⁶ I. Mittenzwei, *Preußen nach dem Siebenjährigen Krieg. Auseinandersetzungen zwischen Bürgertum und Staat um die Wirtschaftspolitik*, Berlin 1979, s. 120.

³⁷ J.A. Wilder, *op. cit.*, s. 129, przyp. 42.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ E. Cieślak, *Pruska agresja ekonomiczna i polityczna wobec Gdańska w okresie rozbiorowym*, [w:] *Historia Gdańska*, t. III, cz. 1 (1655–1793), red. idem, oprac. idem, Z. Nowak, J. Stankiewicz, J. Trzoska, Gdańsk 1993, s. 584. M.M. Drozdowski, *Podstawy finansowe działalności państwowej w Polsce 1764–1793. Działalność budżetowa Sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa 1975, s. 20 podał, że średnie roczne dochody skarbu koronnego od września 1782 do końca sierpnia 1784 r. wyniosły niewiele ponad 13 mln złp.

⁴⁰ R. Gaziński, *op. cit.*, s. 71.

na około 500 000 talarów. Mogłoby być więcej, jego zdaniem, gdyby zwiększono wolności handlowe tej prowincji (por. tab. 1). Oceniając sytuację w Prusach Zachodnich, minister zaś uznał, że należałoby obniżyć wartość towarów zamieszczonych w taryfie celnej z 1775 r., przez co można by zwiększyć dochody z tranzytu idącego z Korony o około 1 mln talarów⁴¹.

Tabela 1

Bilans handlu zagranicznego Prus Wschodnich w latach 1782–1789

Rok budżetowy	Nadwyżka w talarach	Deficyt	Zysk z tranzytu
1782/1783	731 311	–	106 627
1784/1785	712 993	–	95 032
1785/1786	801 945	–	99 281
1786/1787	710 224	–	117 581
1788/1789	–	308 390	75 531

Źródło: R. Straubel, *Die Handelsstädte Königsberg und Memel in friderizianischer Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte des ost- und gesamtpreußischen "Commerciums" sowie seiner sozialen Träger (1763–1806/15)*, Berlin 2003, s. 660.

Nie spełniły się natomiast oczekiwania Fryderyka II co do przewidywanych zysków z handlu solą w Rzeczypospolitej. Były one znacznie niższe niż liczył, lecz mimo to i tak po 1789 r. wynosiły około 400 000 talarów rocznie, co było zyskiem nie do pogardzenia i stanowiło znaczny procent rocznych dochodów skarbu pruskiego⁴².

Opanowanie handlu wiślanego przez Prusy sprawiło też, że osłabły stosunki handlowe Rzeczypospolitej z niektórymi krajami, m.in. ze Szwecją. O ile w imporcie do tego państwa z trzech krajów: Polska–Litwa, Prusy i Rosja, do 1770 r. drugie miejsce, po Rosji,

⁴¹ R. Straubel, *Die Handelsstädte Königsberg und Memel in friderizianischer Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte des ost- und gesamtpreußischen "Commerciums" sowie seiner sozialen Träger (1763–1806/15)*, Berlin 2003, s. 650.

⁴² R. Gaziński, *op. cit.*, s. 312.

zajmowała Rzeczpospolita, to od lat siedemdziesiątych zaczęły ją wyprzedzać Prusy⁴³. Próby ożywienia tych kontaktów i zawarcia nowego traktatu handlowego zakończyły się niepowodzeniem⁴⁴. Władcom pruskim udało się utrzymać, mimo silnej konkurencji rosyjskiej Rygi, pozycję Królewca jako portu wywozowego dla polskich i litewskich surowców, przede wszystkim zboża, dzięki czemu: „Biorąc pod uwagę spadek obrotów Gdańska oraz wzrost obrotów Elbląga, można stwierdzić, że władze pruskie w 2. połowie XVIII w. kontrolowały większość wymiany państwa polsko-litewskiego w rejonie Bałtyku”⁴⁵.

Bez wątpienia pierwszy rozbiór i traktat handlowy polsko-pruski z 1775 r. był niekorzystny dla Rzeczypospolitej i jej obrotów handlowych. W dwóch pierwszych latach po rozbiorze, 1773–1774, dochód z cła przyniósł Koronie jedynie 2 746 341 złp, podczas gdy w latach 1766–1767 była to kwota 5 350 056 (por. tab. 2)⁴⁶, czyli prawie 50% więcej.

Tabela 2

Dochód z cła generalnego w Koronie w latach 1765–1774

Rok	Złote	Rok	Złote
1765	2 301 364	1770	495 306
1766	2 876 873	1771	753 065
1767	2 473 183	1772	979 103
1768	1 427 900	1773	1 197 818
1769	413 843	1774	1 548 523

Źródło: R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 53.

⁴³ E. Cieślak, *Węzłowe problemy handlu i żeglugi bałtyckiej w XVIII wieku na przykładzie wymiany Szwecji z Polską, Rosją i Prusami*, „Nautologia” 1981, R. XVI, nr 4, s. 8.

⁴⁴ Z. Anusik, *Próby ożywienia polsko-szwedzkiej wymiany handlowej w ostatnich latach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, „Studia Maritima” 2015, t. XXVIII, s. 75–88.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 92.

⁴⁶ R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 53.

Bardzo wyraźny spadek dochodów Korony z cła nastąpił w latach 1769–1772, czyli tuż przed pierwszym rozbiorem. Pamiętać trzeba jednak, że były to nie tylko lata wojny domowej (konfederacja barska 1768–1772), lecz również okres, w którym w całej Europie miała miejsce klęska nieurodzaju (1770–1772). Jednak skutki nieurodzaju odczuła również Rzeczpospolita, która w połowie 1772 r., przeżywając sama klęskę głodu, musiała wyżywić około 13 000 żołnierzy obcych armii znajdujących się na jej terytorium⁴⁷. Klęska głodu dotknęła też Prusy. W czerwcu 1771 r. magazyny zbożowe w Berlinie świeciły pustkami i okazało się, że jedynym ewentualnym źródłem zakupu zbóż była Rzeczpospolita⁴⁸. Fryderyk II polecił rozszerzyć „kordon sanitarny” aż do Wisły, a na komorze celnej w Kwidzynie znacznie podnieść cło od zboża, aby uniemożliwić jego wywóz⁴⁹. Polskiego zboża potrzebowała wówczas również armia rosyjska walcząca z Turcją⁵⁰. W tej sytuacji zarówno Prusacy, jak i Rosjanie zaczęli je rekwirować. Klęska nieurodzaju panująca w Europie na początku lat siedemdziesiątych XVIII w. niewątpliwie utwierdziła Fryderyka II w podjęciu decyzji o gospodarczym uzależnieniu Rzeczypospolitej jako zbożowym spichlerzu Prus⁵¹.

Prusacy wprawdzie podnieśli cła po 1772 r., lecz zabiegali zarazem o przyciągnięcie kupców z Rzeczypospolitej. O ile w latach sześćdziesiątych liczba wzmianek o kontaktach kupców poznańskich z Frankfurtem nad Odrą wynosiła 512, to w latach siedemdziesiątych XVIII w. wzrosła do 1459. Wzrost ten wynikał z faktu, że tym, którzy robili tam zakupy, przyznawano specjalne ulgi. Magnelem była również umiejętna pruska polityka kredytowa wobec kupców z Polski, „powiązana z preferowaniem zakupu towarów pochodzących z fabryk pruskich, kiedy ustalano spłaty długoterminowe”⁵². Zwrócił na to uwagę w 1783 r. jeden z autorów

⁴⁷ D. Collet, *Hungern und Herrschen. Umweltgeschichtliche Verflechtungen der Ersten Teilung Polens und der europäischen Hungerkrise 1770–1772*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 2014, Jg. LXII, H. 2, s. 248.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 244.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 245.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 247.

⁵¹ D. Collet, „Hunger ist der beste Unterhändler des Friedens”. *Die Hungerkrise 1770–1772 und die erste Teilung Polens-Litauens*, [w:] *Die Teilungen Polen-Litauens. Inklusions- und Exklusionsmechanismen – Traditionsbildung – Vergleichsebenen*, Hrsg. H.-J. Bömelburg, A. Gestrich, H. Schnabel-Schüle, Osnabrück 2013, s. 155–170.

⁵² K. Kuklińska, *Handel Poznania w drugiej połowie XVIII wieku*, Warszawa-Poznań 1976, s. 164, tab. 45 i s. 167.

„Pamiętnika Polityczno-Historycznego”, który radził, aby wesprzeć w ten sposób krajowych kupców i podobnie uczynić w Koronie⁵³. Postulat ten nie doczekał się jednak realizacji.

Z danych podanych przez anonimowego autora artykułu *O handlu naszym z Prussami nowe uwiadomienie*, opublikowanego w 1782 r. na łamach „Pamiętnika Politycznego i Historycznego”, dotyczących obrotów w 1772 i 1780 r. w trzech pruskich portach: Królewcu, Piławie i Kłajpedzie, wynika, że obroty handlowe utrzymywały się praktycznie na tym samym poziomie (por. tab. 3). O ile wyraźny był spadek liczby statków przybywających do Królewca, to znaczny wzrost nastąpił w Piławie. Świadczy to o tym, że produkty z zaplecza gospodarczego, którym dla Prus Wschodnich były ziemie polskie i litewskie, nadal tam docierały.

Tabela 3

Import i eksport Królewca, Piławy i Kłajpedy w 1772 i 1780 r.

Import	Reichstaler (pruski)		Liczba okrętów	
	1772	1780	1772	1780
Królewiec	1 932 993	1 401 193	826	673
Piława	108 806	475 400	106	336
Kłajpeda	147 626	82 225	439	479
Razem	2 189 425	1 958 819	1371	1488

⁵³ *Ibidem*, s. 167; *Owczarnie i manufaktury wełniane jakim mogą być dla krajów skarbem? (dokończenie)*, „Pamiętnik Polityczny i Historyczny”, marzec 1783, s. 251–252: „Kupiec, jakimi są np. wszyscy warszawscy, mając sobie w tenże sam czas od jakiego manufakturyisty zagranicznego ofiarowanych tyle sukien, ile może mieć kredytu, do przedawania ich pod pewnym znacznym procentem, woli być faktorem zagranicznego, który mu sklep wypełnia towarami bez kosztu, bez kapitału i żadnego narażenia się na stratę, niżeli przekupniem krajowego, który zaraz, i słusznie, wyciąga pieniędzy; którego sukniami żeby sklep napęlić, trzeba mieć nie tylko kredyt, ale i pieniądze i, w których zbywaniu i przedawaniu trzeba się na niebezpieczeństwo straty narażać. Ta pierwsza trudność łatwo by uprzątłniona była, gdyby Kommissya Ekonomiczna lub jej dotąd miejsce zastępująca Skarbowa, wywiedziawszy się wiele fabryki krajowe przystawić mogą sukien, nałożyła, przykładem króla pruskiego, na cechy kupieckie miast większych powinność brania pewnej wielości sukien z fabryk krajowych lub ich magazynu tym końcem np. w Poznaniu lub innym bliskim miejscu ustanowionego”.

Tabela 3 cd.

Eksport	Reichstaler (pruski)		Liczba okrętów	
	1772	1780	1772	1780
Królewiec	2 561 606	1 825 224	847	678
Piława	434 279	1 184 812	155	325
Kłajpeda	641 078	941 393	439	474
Razem	3 637 963	3 951 432	1441	1447

Źródło: *O handlu naszym z Prussami nowe uwiadomienie*, „Pamiętnik Polityczny i Historyczny”, grudzień 1782, s. 336.

Fakt, że obroty handlowe Rzeczypospolitej z Prusami po 1772 r. nie zmalały potwierdzają m.in. dane dotyczące eksportu zboża w latach 1786–1790⁵⁴. Eksport czterech podstawowych zbóż z Korony w tym okresie wynosił rocznie średnio około 60 000 łasztów (por. tab. 4). Z Litwy natomiast w latach 1785–1792 wywożono rocznie średnio nie więcej niż 20 000 łasztów⁵⁵. Wielkości te nie były jednak w sumie tak wysokie, jak przypuszczał Tadeusz Korzon, który uważał, iż całkowity wywóz zbóż z Rzeczypospolitej po pierwszym rozbiorze wahał się rocznie między 100 a 200 000 łasztów (wartości od 40 do 80 mln złp)⁵⁶. Ostrożniejszy był Władysław Rusiński, według którego: „W drugiej połowie XVIII w. eksport polskiego zboża przekroczył znowu 100 000 łasztów”⁵⁷. Najwięcej zboża z Korony nadal eksportowano do Prus lub wysłano tranzytem przez ich terytorium (m.in. do Gdańska).

⁵⁴ W końcu lat osiemdziesiątych XVIII w. pojawiła się pomyślna koniunktura dla eksportu zbóż i towarów leśnych wywołana wybuchem wojny szwedzko-rosyjskiej w 1788 r. S. Gierszewski, *Wpływ wojny szwedzko-rosyjskiej 1788–1790 na sytuację w portach pomorskich*, [w:] *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, kol. red. M. Biskup [et al.], Poznań 1976, s. 685. Z kolei według T. Furtak, *Ceny w Gdańsku w latach 1701–1815*, Lwów 1935, s. 62 polskiego zboża wówczas brakowało.

⁵⁵ L.S. Truska, R.W. Jasas, *op. cit.*, s. 37; L. Żytkowicz, *op. cit.*, s. 92.

⁵⁶ T. Korzon, *op. cit.*, s. 122.

⁵⁷ W. Rusiński, *Rola ziem polskich w europejskiej wymianie handlowej w XVI–XVIII w.*, [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie, 17–21 września 1968 r. Referaty*, t. I (Sekcje I–VI), red. A. Mączak, Warszawa 1968, s. 161.

Tabela 4

**Eksport czterech podstawowych zbóż z Korony
w latach 1786–1790**

Towar	Austria	Prusy	Rosja, Wołoszczyzna, Turcja		Ogółem	
	korzec	korzec	korzec	parowica	korzec	parowica
Jęczmień	354 064	101 455	21 047	7619¼	476 566	7619¼
Owies	335 623½	232 671¼	108 443	40 655	696 737¼	40 655
Pszenica	582 032½	1 800 163¾	113 945	9165¼	2 496 141¼	9165¼
Żyto	1 275 972¾	2 194 191½	83 048½	5153	3 553 212¾	5153
Razem korce	2 547 692¾	4 328 481½	326 483	62 592½	7 202 657¼	62 592½
Łaszy	84 923	144 287	10 882	–	240 088	–

Źródło: *Handel zagraniczny Korony w końcu XVIII wieku. Tabele statystyczne*, t. I (*Eksport w latach 1786–1790*), oprac. S. Kazusek, Kielce 2012 (przy przeliczeniu na łaszy przyjęliśmy za Korzonem korzec warszawski, 30 korcy na łaszt. Nie obliczyliśmy parowicy, to bowiem nieznaną nam bliżej miarą zbożową); *Słownik języka polskiego*, t. IV (*P-Prozyszcze*), red. A. Kryński, W. Niedźwiecki, Warszawa 1908, s. 64.

Obroty w handlu Rzeczypospolitej z Prusami w latach 1772–1795 utrzymywały się więc na stosunkowo stałym poziomie, spadły natomiast dochody celne państwa polsko-litewskiego. Roman Rybarski zastanawiał się: „Czy jednak Polska była istotnie bezsilna, skrępowana układami handlowymi i naciskiem politycznym sąsiadów? Ostatecznie mieli oni wpływ na wysokość stawek celnych. Jednakże szacunek towarów w instruktarzu celnym należał do samej Polski. Można było ten szacunek dostosować lepiej do cen istotnych. A tymczasem, przynajmniej przez długie lata, ten szacunek był za niski”⁵⁸. Rybarski podał przykład dotyczący Litwy i wywozu z niej zboża w latach 1784–1788. Według taksy wywieziono go za 15 472 000 złp, podczas gdy wartość rzeczywiasta wynosiła 46 418 000 złp⁵⁹.

⁵⁸ R. Rybarski, *op. cit.*, s. 60.

⁵⁹ *Ibidem*.

Austriacki urzędnik Degelmann, sporządzając w 1775 r. dla Wiednia raport na temat polskiego handlu, napisał w nim, że „system celny w Polsce jest jak najgorzej urządzony, i że cła, chociaż się wydają wysokie, to jednak w ściąganiu mogą zejść, na bardzo małe umowy, przemycania i przywileje”⁶⁰. Szlachecki pamiętnikarz Adam Moszczyński (1731–1823) zanotował, że w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta: „Od opłacenia cła na komorach szlachta wolną była; pod tym pretekstem żydzi i kupcy znajdowali szlachtę, którzy dla nich pod swym imieniem i swymi brykami, zakupione na jarmarkach lipskich, frankfurtskich itd. towary do swych domów sprowadzali, i tam kupców, podług ausztuków na jarmarkach im danych, towarami dzielili, a woły, konie i inne produkta krajowe, opłacie cła uległe, szlachta z wojskowymi pod swoim imieniem przeprowadzali, biorąc opłatę od kupców mniejszą, niżeli cło wynosiło”⁶¹.

Z kolei w artykule zamieszczonym w „Dzienniku Ekonomiczno-Handlowym” z 1788 r. autor stwierdzał, że państwo polsko-litewskie tak naprawdę nie prowadzi żadnej polityki handlowej, co jest wyraźną stratą dla kupców Rzeczypospolitej: „Kiedy naród nasz w ogóle nie ma jeszcze tej pomocy od rządu swego, iżby handlu pogranicznego nie prowadził, tak jak teraz prowadzi na ślepy los, na milionowe szkody stąd najwięcej, najprzód, że od rządu naszego nie ma ogłaszanych targów pogranicznych, których nie wiedząc na los musi prowadzić produkta swoje i tam albo takiej jak w swoim kraju albo na pół darmo sprzedać”⁶².

Roman Rybarski pisał, że: „Niski poziom handlu polskiego, bierność jego w eksporcie niewątpliwie hamowały możliwości uzyskania większych dochodów z cel wywozowych i tranzytowych. Ale te możliwości mimo wszystko niewątpliwie istniały”⁶³. Następnie wskazał na niewykorzystaną możliwość wyższego opodatkowania przywożonych do kraju artykułów zbytku, luksusowych, jak choćby kawa i cukier. W ostatnich latach istnienia państwa polsko-litewskiego

⁶⁰ W. Chotkowski, *Gospodarstwo społeczno-polityczne polskie i traktaty handlowe Rzeczypospolitej z mocarstwami rozbioremi r. 1775 w świetle relacji dyplomatycznych austriackich*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1897, R. IV, s. 63.

⁶¹ A. Moszczyński, *Pamiętnik do historii polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III i pierwszych Stanisława Poniatowskiego*, wyd. 3, Poznań 1867, s. 27.

⁶² „Dziennik Ekonomiczno-Handlowy” 1788, s. 465–466.

⁶³ R. Rybarski, *op. cit.*, s. 66.

import kawy, według Rybarskiego, miał wynosić rocznie około 850 000 funtów. Przy teoretycznej stawce opłaty celnej złotego od funta dawało to 850 000 złp. Podobnie było z cukrem, którego importowano rocznie średnio 1 840 000 funtów. Gdyby od funta, twierdził Rybarski, płacono 10 gr, to cło wyniosłoby 613 333 złp 10 gr. Razem byłoby to około 1 500 000 złp. Tymczasem oba te towary miały „niemal zupełną wolność podatkową”⁶⁴. W instruktarzu celnym z 1776 r. kawa „lewandzka” sprowadzana z Prus obłożona była cłem w wysokości 2 gr 2 szelągów od funta, a kawa „ordynaryjna” – grosz i szeląg od funta⁶⁵.

Trzeba dodać, że odnośnie do cukru dane podane przez Rybarskiego są znacznie zaniżone. Według danych dotyczących importu Korony w latach 1786–1790, sprowadzono do niej wówczas 12 109 811 funtów cukru różnego rodzaju, czyli rocznie średnio 2 421 962 funty⁶⁶ (por. tab. 5). To o około 25% więcej niż podał Rybarski.

Tabela 5

Import wybranych towarów do Korony w 1786 r.

Towar	Miara, waga, wartość	Austria	Prusy	Rosja, Turcja, Wołoszczyzna	Inne kraje	Razem
Cukier faryna biała	funt	173	55 171	–	10 822	66 166
Cukier kanar i melis	funt	221 513	812 739	22 980	512 150	1 569 382
Cukier muscovado	funt	–	100 374	–	12 965	113 339
Cukierki i bombonki	funt	42	803	263	20	1128

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Generalny instruktarz celny...*, s. 14.

⁶⁶ *Handel zagraniczny Korony w końcu XVIII wieku. Tabele statystyczne*, t. II (*Import w latach 1786–1790*), cz. 2 (*Zestawienie sumaryczne*), oprac. S. Kazusek, Kielce 2013, s. 16. Kamienie i cetnary przeliczyliśmy na funty.

Tabela 5 cd.

Towar	Miara, waga, wartość	Austria	Prusy	Rosja, Turcja, Włosz- czyzna	Inne kraje	Razem
Cytryny	funt	423 161	–	–	–	423 161
	sztuki	–	1902	334 300	146 076	482 278
Czekolada	funt	8477	6	41	345	8869
Kawa ordynaryjna	funt	136 263	–	31 775	550 969	719 007
Makaron	funt	136 122	284	812	1154	138 372
Rodzynki wielkie	funt	54 004	–	193 952	139 095	387 051
Skórki pomarańczy i cytryn	funt	7367	3678	8654	26 192	45 891
Tabaka maroco i holenderska	funt	36 886	20	–	–	36 906

Źródło: *Handel zagraniczny Korony w końcu XVIII wieku. Tabele statystyczne*, t. II (*Import w latach 1786–1790*), cz. 2 (*Zestawienie sumaryczne*), oprac. S. Ka-zusek, Kielce 2013.

Problemem był też sposób obsadzania urzędów celnych. Składając sejmowi w styczniu 1791 r. sprawozdanie z działalności Komisji Skarbu Koronnego, sekretarz wyznaczonej do tego deputacji Onu-fry Morski stwierdził, że dochody z ceł w poprzednich latach mogłyby być wyższe, „gdyby oficjaliści celni nie opłacali się nikomu od nominacji, tak jak za przeszłego podskarbiego wielkiego koronnego [Adam Poniński – J.W., I.K.] działo się, ale od całej Komisji nomi-nowani byli”⁶⁷.

⁶⁷ O. Morski, *Relacja z egzaminu Komisji Skarbu Koronnego za lat cztery, od dnia 1. 7bris 1786 do dnia ostatniego augusti 1790 przez Deputacją od stanów wyznaczoną odprawionego w stanach Rzepltej przez trzymającego w tejże Depu-tacji pióro JW. Morskiego, kasztelana Kamienia Podolskiego, w miesiącu styczniu 1791 r. uczyniona, z rozkazu stanów wydrukowana*, cz. 1, Warszawa 1781, s. 8.

Konkluzje i postulaty

Dlaczego Królestwo Prus w trzydziestoleciu 1765–1795 było w stanie czerpać więcej zysków z bilateralnej wymiany handlowej niż Rzeczpospolita? Warto zacytować posła kaliskiego Józefa Wybickiego, który w trakcie prowadzonej na sejmie w 1784 r. dyskusji o stosunkach handlowych z Prusami stwierdził, że Prusacy „czynią co im interes ich państwa radzi, a nasza słabość pozwala”⁶⁸. Opinia ta nie powinna nas jednak skłaniać do uproszczonych, schematycznych ocen.

Należy przypomnieć, na co wielokrotnie starano się w artykule tym zwrócić uwagę, że w omawianym okresie 1765–1795 na dynamikę polsko-pruskich kontaktów handlowych wpływ wywarły nie tylko rozbiory Rzeczypospolitej, lecz także różna polityka fiskalna dwóch władców Prus – Fryderyka II, po jego śmierci w 1786 r. Fryderyka Wilhelma II. Oparta na merkantylistyczno-kameralistycznych zasadach polityka „Starego Fryca” przyczyniała się nie tylko do powiększenia dochodów skarbu pruskiego m.in. z powodu wprowadzenia systemu celnego sprzyjającego eksploatacji polskiego handlu. Rozbudowywany po wojnie siedmioletniej, zainicjowany w 1766 r. przez Fryderyka II system podatków pośrednich oparty na wysokich opłatach celnych i akcyzie przynosił bowiem też wiele ujemnych skutków dla gospodarki Królestwa Prus. Świadczyły o tym nasilające się w Prusach, zwłaszcza w ostatniej dekadzie jego panowania, protesty w rodzimych środowiskach kupieckich i urzędniczych elit, a także wśród uważnych obserwatorów z zagranicy, jak markiz Honore Mirabeau, autor poczytnych rozważań *De la monarchie prussienne sous Frédéric le* (1788). Krytykowano zarówno system poboru podatków pośrednich (akcyza, cła), korupcyjność urzędników podatkowych i celnych, jak też wzrost przemytu na masową skalę w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XVIII w.⁶⁹

Zmiany przyniosła dopiero reforma systemu fiskalnego nowego króla Fryderyka Wilhelma II, zainicjowana w 1787 r. w duchu wczesnego leseferyzmu, w pewnym stopniu podważającego dotychczasowe zasady polityki opartej na zasadach merkantylizmu i kameralizmu. Rzutowało to także na polsko-pruskie relacje handlowe.

⁶⁸ J.A. Wilder, *op. cit.*, s. 115.

⁶⁹ Na ten temat obszernie por. F. Schui, *Taxpayer opposition and fiscal reform in Prussia, c. 1766–1787*, „The Historical Journal” 2011, vol. LIV, no. 2, s. 371–399.

Wprowadzono ułatwienia w tranzycie przez Królestwo Prus, m.in. przez obniżenie ceł tranzytowych, co ułatwiło dostawę polsko-litewskich towarów zwolnionych od cła do portów wschodnio-pruskich, które po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej w 1772 r. często zmagaly się ze zjawiskami kryzysowymi, spowodowanymi odcięciem od ich tradycyjnego polskiego i litewskiego zaplecza gospodarczego i handlowego. Stronie polsko-litewskiej nie udało się jednak wykorzystać tej sytuacji do wzmocnienia własnego państwa i gospodarki.

Tym bardziej, że krótkotrwały alians polityczny między Prusami a Rzeczpospolitą w 1790 r. nie doprowadził do zawarcia nowego polsko-pruskiego traktatu handlowego, a tym samym ułożenia stosunków gospodarczych między oboma państwami na bardziej wyrównanych zasadach. „Wolna” monarchia polsko-litewska, ze swym dominującym agrarnym zapleczem i otwartą postawą wobec zasady wolności handlowej, pomimo reform Sejmu Czteroletniego zmierzających do zniwelowania negatywnych skutków pierwszego rozbioru, nie była w stanie prowadzić elastycznej i konsekwentnej polityki, która podobnie jak w Prusach po 1787 r., opierałaby się na połączeniu zasady wolnego handlu z polityką gospodarczą inicjowaną przez państwo. Mimo to zarówno przekształceniom fiskalnym w Prusach po 1786 r., jak i całokształtowi ruchu reformatorskiego w Rzeczypospolitej w okresie 1788–1792 trudno odmówić cech dążeń modernizacyjnych, jakkolwiek realizowanych wedle różnych modeli i wzorców.

Dążenia modernizacyjne w sferze gospodarki i handlu – przy czym należałoby tu mówić raczej o modernizacjach w liczbie mnogiej niż jednym wzorcowym modelu modernizacji – występowały również wcześniej, zarówno w polityce Prus, jak i w Rzeczypospolitej po pierwszym rozbiore. Utrata dużych połaci terytorium – z polsko-litewskiego punktu widzenia – czy też ich wchłonięcie – z pruskiej perspektywy – wymagały bowiem modernizacji infrastruktury handlowo-komunikacyjnej. W sytuacji pozostania Gdańska przy Rzeczypospolitej po 1772 r. Fryderyk II planował skierować do Szczecina handel idący rozbiorem z Korony do Gdańska. W tym celu doprowadził do wybudowania w latach 1773–1774 Kanału Bydgoskiego, łączącego Odrę z Wisłą⁷⁰. Tym samym powiększone

⁷⁰ W 1775 r. kanałem przepłynęło 221 barek i 1151 tratw, w rok później przepłynęło tamtędy już 600 statków. D. Szudra, *Polityka gospodarcza Prus wobec*

zostało zaplecze portu szczecińskiego, gdyż odtąd stanowiło je nie tylko dorzecze Odry, lecz również centralne obszary Polski. Przekierowania polskiego handlu z portu gdańskiego do szczecińskiego nie udało się wprawdzie osiągnąć, jednak pod koniec XVIII w. Szczecin wyrósł na jeden z największych ośrodków handlowych na wybrzeżu Bałtyku⁷¹. Podobnym przedsięwzięciem wymuszonej pierwszym rozbiorem i odcięciem Rzeczypospolitej od Bałtyku modernizacji po polsko-litewskiej stronie była rozpoczęta w 1776 r. budowa Kanału Ogińskiego, który stworzył szlak łączący Dniepr z Kłajpedą. Projekt został zakończony dopiero w 1804 r., w diametralnie już zmienionej konstelacji geopolitycznej kilkanaście lat po trzecim rozbiórce Rzeczypospolitej⁷².

Problematyka polsko-pruskich stosunków handlowych w drugiej połowie XVIII w. bez wątpienia wymaga dalszych, przede wszystkim archiwalnych badań. Konieczna przy tym jest też nowa, częściowo przynajmniej wolna od dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych miazmatów narodowych, perspektywa pozwalająca ująć analizowane tutaj zjawiska rozwoju handlu międzynarodowego w kontekście bardziej globalnym⁷³.

---

okręgu nadnoteckiego (do 1786 r.), „Przegląd Zachodniopomorski” 1996, R. XI, z. 4, s. 29–30.

⁷¹ Z. Szultka, *Handel morski i porty Brandenburgii-Prus w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, „Studia Maritima” 2015, t. XXVIII, s. 205.

⁷² T. Korzon, *op. cit.*, s. 66–68; S. Pawłowski, *Niektóre kanały splawne na ziemiach polskich*, Lwów 1911, s. 10–14.

⁷³ L. Charles, G. Daudin, *General introduction*, „Revue de l’OFCE” 2015, 140 (= *Eighteenth-century International trade statistics. Sources and methods*, eds. eorundem), s. 7–36.

Bibliografia / Bibliography

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Butrymowicz M., *Relacya z egzmainu Kommissyi Skarbu W. X. L. z dwóch lat od raty 7browej 1786 do raty marcowej 1788 [...]*, Warszawa [1791].
- Generalny instruktarz celny według traktatu między Najjaśniejszym Królem JMcią i Rzeczpospolitą Polską, a Najjaśniejszym Królem JMcią Pruskim pod dniem 19 marca roku 1775 zawartego, ułożony. Podług którego dochody celne w Wielkim Księstwie Litewskim na pograniczu pruskim czyli to wchodząc do Litwy czyli wychodząc z Litwy po dwa od sta, od handlu krajowego między zobopólnymi poddanymi, a cztery od sta od towarów z Litwy do obcych krajów i z nich do Litwy prowadzonych, wybierane być mają ad proportionem liczby, wagi, miary i wartości. Datum w Grodnie na sesji ekonomicznej roku 1788 m-ca maja 5 dnia.*
- Instrukcje dla litewskich komisarzy skarbowych delegowanych na sejmy (1780–1790)*, oprac. P.M. Pilarczyk, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2020, t. XIII, z. 2, s. 235–255. <https://doi.org/10.4467/20844131KS.20.018.12061>
- Instruktarz celny Wielkiego Księstwa Litewskiego od granic państwa rosyjskiego na komory i przykomorki repartycji białoruskiej i żmudzkiej, tudzież na komory i przykomorki repatrycji ruskiej. Datum w Grodnie na sesji ekonomicznej roku 1788, m-ca maja 9 dnia.*
- Morski O., *Relacja z egzaminu Komisji Skarbu Koronnego za lat cztery, od dnia 1. 7bris 1786 do dnia ostatniego augusti 1790 przez Deputacją od stanów wyznaczoną odprawionego w stanach Rzepltej przez trzymającego w tejże Deputacji pióro JW. Morskiego, kasztelana Kamienia Podolskiego, w miesiącu styczniu 1791 r. uczyniona, z rozkazu stanów wydrukowana, cz. 1*, Warszawa 1781.
- Moszczyński A., *Pamiętnik do historii polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III i pierwszych Stanisława Poniatowskiego*, wyd. 3, Poznań 1867.
- Relacje Jerzego Woyny-Okołowa, przedstawiciela Rzeczypospolitej w Królewcu w latach 1792–1794*, wyd. J. Wijaczka, Toruń 1999.
- Trzymajmy się morza. Problemy morza w opinii Rzeczypospolitej XVIII wieku*, wyboru tekstów dokonał, wstępem i objaśnieniami opatrzył E. Kotarski, Gdańsk 1985.

PRASA

- „Dziennik Ekonomiczno-Handlowy” 1788.
- „Gazeta Warszawska” 1790.

OPRACOWANIA

- Anusik Z., *Próby żywienia polsko-szwedzkiej wymiany handlowej w ostatnich latach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, „Studia Maritima” 2015, t. XXVIII, s. 75–88. <https://doi.org/10.18276/sm.2015.28-05>

- Askenazy S., *Przymierze polsko-pruskie*, wyd. 3, przejrzone i dopelnione, Warszawa 1918.
- Charles L., Daudin G., *General introduction*, „Revue de l'OFCE” 2015, 140 (= *Eighteenth-century International trade statistics. Sources and methods*, eds. L. Charles, G. Daudin), s. 7–36. <https://doi.org/10.3917/reof.140.0007>
- Chotkowski W., *Gospodarstwo społeczno-polityczne polskie i traktaty handlowe Rzeczypospolitej z mocarstwami rozbiorowemi r. 1775 w świetle relacji dyplomatycznych austriackich*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1897, R. IV, s. 28–86.
- Cieślak E., *Pruska agresja ekonomiczna i polityczna wobec Gdańska w okresie rozbiorowym*, [w:] *Historia Gdańska*, t. III, cz. 1 (1655–1793), red. E. Cieślak, oprac. E. Cieślak, Z. Nowak, J. Stankiewicz, J. Trzoska, Gdańsk 1993, s. 579–595.
- Cieślak E., *Wezłowe problemy handlu i żeglugi bałtyckiej w XVIII wieku na przykładzie wymiany Szwecji z Polską, Rosją i Prusami*, „Nautologia” 1981, R. XVI, nr 4, s. 3–15.
- Collet D., „*Hunger ist der beste Unterhändler des Friedens*”. *Die Hungerkrise 1770–1772 und die erste Teilung Polens-Litauens*, [w:] *Die Teilungen Polen-Litauens. Inklusions- und Exklusionsmechanismen – Traditionsbildung – Vergleichsebenen*, Hrsg. H.-J. Bömelburg, A. Gestrich, H. Schnabel-Schüle, Osnabrück 2013, s. 155–170.
- Collet D., *Hungern und Herrschen. Umweltgeschichtliche Verflechtungen der Ersten Teilung Polens und der europäischen Hungerkrise 1770–1772*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 2014, Jg. LXII, H. 2, s. 237–254. <https://doi.org/10.25162/jgo-2014-0010>
- Czacki M., *Rzut myśli nad dziełem mającym za tytuł Mémoire sur les affaires actuelles de la Pologne, Warszawa 1791*, [w:] *Trzymajmy się morza. Problemy morza w opinii Rzeczypospolitej XVIII wieku*, wyboru tekstów dokonał, wstępem i objaśnieniami opatrzył E. Kotarski, Gdańsk 1985, s. 277–290.
- Czaja A., *Między tronem, buławą a dworem petersburskim. Z dziejów Rady Nieustającej 1786–1789*, Warszawa 1988.
- Danowska E., *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006.
- Dederko B., *Handel »towarem leśnym« w Polsce w XVIII wieku*, „Sylwan” 1958, R. CII, nr 8, s. 31–35.
- Dembiński B., *Polska na przełomie*, Warszawa–Lwów–Poznań 1913.
- Drozdowski M., *Historiografia o ekonomicznych następstwach aneksji pruskiej dla ziem polskich i państwa Hohenzollernów*, [w:] *Dzieje Brandenburgii i Prus w historiografii*, red. B. Wachowiak, Warszawa–Poznań 1989, s. 211–217.
- Drozdowski M.M., *Podstawy finansowe działalności państwowej w Polsce 1764–1793. Działalność budżetowa Sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa 1975.
- Furtak T., *Ceny w Gdańsku w latach 1701–1815*, Lwów 1935.
- Gaziński R., *Prusy a handel solą w Rzeczypospolitej w latach 1772–1795*, Warszawa 2007.

- Gierszewski S., *Wpływ wojny szwedzko-rosyjskiej 1788–1790 na sytuację w portach pomorskich*, [w:] *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, kol. red. M. Biskup [et al.], Poznań 1976, s. 677–689.
- Handel zagraniczny Korony w końcu XVIII wieku. Tabele statystyczne*, t. I (*Eksport w latach 1786–1790*), oprac. S. Kazusek, Kielce 2012.
- Handel zagraniczny Korony w końcu XVIII wieku. Tabele statystyczne*, t. II (*Import w latach 1786–1790*), cz. 2 (*Zestawienie sumaryczne*), oprac. S. Kazusek, Kielce 2013.
- Johansen H. Chr., *Shipping and Trade between the Baltic Area and Western Europe 1784–95*, Odense 1983.
- Kądziela Ł., *Polsko-pruski traktat handlowy z 9 kwietnia 1794 r.*, „Przegląd Historyczny” 1989, t. LXXX, z. 1, s. 119–126.
- Kądziela Ł., *Rokowania o traktat handlowy z Prusami podczas sejmu grodzieńskiego 1793 roku*, „Przegląd Historyczny” 1989, t. LXXX, z. 2, s. 273–289.
- Korzon T., *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794)*, t. II, wyd. 2, Kraków–Warszawa 1897 (wyd. 1: 1883).
- Koser R., *Die preußischen Finanzen von 1763 bis 1786*, „Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte” 1903, Bd. XVI, H. 2, s. 101–132.
- Kościałkowski S., *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. II, Londyn 1971.
- Kucharski M., *Działalność dyplomacji polskiej w Berlinie w latach 1788–1792*, Katowice 2000.
- Kuklińska K., *Handel Poznania w drugiej połowie XVIII wieku*, Warszawa–Poznań 1976.
- Mielesko W., *Handel i stosunki handlowe Białorusi Wschodniej z miastami nadbaltyckimi w końcu XVII i w XVIII w.*, „Zapiski Historyczne” 1968, t. XXXIII, z. 4, s. 53–91.
- Międzobrodzka M., *Zbyt soli galicyjskiej na tereny Rzeczypospolitej po I rozbiórce kraju (do 1792 roku)*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” 1997, t. XX, s. 77–103.
- Mittenzwei I., *Preußen nach dem Siebenjährigen Krieg. Auseinandersetzungen zwischen Bürgertum und Staat um die Wirtschaftspolitik*, Berlin 1979. <https://doi.org/10.1515/9783112722619>
- O handlu naszym z Prusami nowe uwiadomienie*, „Pamiętnik Polityczny i Historyczny”, grudzień 1782, s. 317–336.
- Owczarnie i manufaktury wełniane jakim mogą być dla krajów skarbem? (dokończenie)*, „Pamiętnik Polityczny i Historyczny”, marzec 1783, s. 241–258.
- Pawłowski S., *Niektóre kanały splayne na ziemiach polskich*, Lwów 1911.
- Radtke W., *Die preussische Seehandlung zwischen Staat und Wirtschaft in der Frühphase der Industrialisierung*, Berlin 1981.
- Röseler R., *Handels- und Gewerbepolitik Preußens zur Zeit Friedrich Wilhelms II. (1786–1797)*, Marburg 1935.

- Rusiński W., *Rola ziem polskich w europejskiej wymianie handlowej w XVI-XVIII w.*, [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie, 17-21 września 1968 r. Referaty*, t. I (Sekcje I-VI), red. A. Mączak, Warszawa 1968, s. 155-173.
- Rybarski R., *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937.
- Schui F., *Taxpayer opposition and fiscal reform in Prussia, c. 1766-1787*, „The Historical Journal” 2011, vol. LIV, no. 2, s. 371-399. <https://doi.org/10.1017/S0018246X11000069>
- Słownik języka polskiego*, t. IV (P-Prożyszcze), red. A. Kryński, W. Niedźwiecki, Warszawa 1908.
- Straubel R., *Die Handelsstädte Königsberg und Memel in friderizianischer Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte des ost- und gesamtpreußischen „Commerciums” sowie seiner sozialen Träger (1763-1806/15)*, Berlin 2003. <https://doi.org/10.35998/9783830542810>
- Szudra D., *Polityka gospodarcza Prus wobec okręgu nadnoteckiego (do 1786 r.)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1996, R. XI, z. 4, s. 21-55.
- Szultka Z., *Handel morski i porty Brandenburgii-Prus w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, „Studia Maritima” 2015, t. XXVIII, s. 185-227. <https://doi.org/10.18276/sm.2015.28-09>
- Truska L.S., Jasas R.W., *Vnesniaja trgovla V. Kn. Litovskogo v poslednie gody jego suščestvovanja (1785-1792)*, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Trudy Akademii Nauk Litovskoi SSR. Serija A” 1970, t. XXXII, nr 1, s. 23-53.
- Wijaczka J., *Jerzy Woyna-Okołow – przedstawiciel Polski w Królewcu w latach 1792-1794*, [w:] *Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI-XVIII wieku*, red. J. Wijaczka, Kielce 1997, s. 175-194.
- Wijaczka J., Kąkolewski I., *Die Handelsbeziehungen Polen-Litauens mit dem Königreich Preußen von der Ersten bis zur Zweiten Teilung (1772-1792)*, „Nordost-Archiv” 2024, Bd. XXXIII, s. 61-72.
- Wilder J.A., *Traktat handlowy polsko-pruski z roku 1775. Gospodarcze znaczenie utraty dostępu do morza*, Warszawa 1937.
- Żytkowicz L., *Kilka uwag o handlu zewnętrznym Wielkiego Księstwa Litewskiego w ostatnich latach Rzeczypospolitej*, „Zapiski Historyczne” 1976, t. XLI, z. 2, s. 87-101.

NOTKA O AUTORACH

Prof. dr hab. Jacek Wijaczka – historyk, profesor, pracuje na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Zainteresowania naukowe: procesy o czary w Europie w XV-XVIII w., dzieje Prus Książęcych (Brandenburskich) i Królewskich oraz historia społeczna Polski w czasach wczesnonowożytnych.

jawi@umk.pl

Dr hab. Igor Kakolewski, prof. UWM – historyk, pracuje na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Jednocześnie jest dyrektorem Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie.

Zainteresowania naukowe: historia Polski i Europy w XVI–XVIII w., historia stosunków polsko-niemieckich od końca średniowiecza do XX w., badania kultury pamięci, dydaktyka historii, muzealnictwo.

igor.kakolewski@cbh.pan.pl